
Monika Krojej
Desetništvo v ljudskem izročilu

Desetnik in desetnica (tudi deveti, dvanajsti, trinajsti otrok istega spola) sta se do danes ohranila v ljudskem izročilu Slovanov, Baltov in Ircev kot zaznamovana oz. predestinirana višjim ciljem. Pri drugih narodih opazimo nekaj podobnosti z izročilom o sedmem, zapovrstjo rojenem otroku istega spola. Tak otrok naj bi bil bodisi božanstvo, demonsko bitje ali vrač. Raziskave ljudskega pesemskega in pripovednega izročila so pokazale, da je kot desetnik lahko zaznamovan tudi Zeleni Jurij, boštvo, ki naj bi prineslo pomladno obnovo in rodovitnost, kot desetnica pa njegova sestra Marjetica, posvečena ženskemu božanstvu rojstva in smrti. Desetnik in desetnica sta po ljudskih pesmih desetina, namenjena božanstvoma Perunu in Mokoši oz. poosebljata božanstvi sami.

The tenth male (desetnik) or female child (desetnica), but also the ninth, the twelfth or the thirteenth child of the same gender, have been preserved in the folk heritage of the Slavic, the Irish and the Baltic nations, as predestined for higher goals. The folk tradition of other nations contains several similarities in the stories about the seventh child of the same sex. Such a child is supposed to be a deity, a demonic creature, or a wizard. Researchers of folk epic and narrative tradition have discovered that Zeleni Jurij and Marjetica were marked as the tenth children as well. Zeleni Jurij is a deity which, according to folklore, brings renewal and fertility in spring, while his sister Marjetica is dedicated to the female counterpart of this deity. In folk songs the tenth son and the tenth daughter are either the tithe destined to the deities Perun and Mokoš, or else represent the two deities themselves.

Da sem se namenila objaviti prav članek o desetništvu v trideseti številki *Traditiones*, reviji Inštituta za slovensko narodopisje, ki praznuje letos tudi svojo petdesetletnico, je odločilo delno naključje, da je članek nastal prav v tem času, delno pa ga objavljam tudi v spomin na enega od ustanoviteljev Inštituta za slovensko narodopisje, namreč akademika dr. Nika Kureta. Prav dr. Kuret me je namreč usmeril v študij desetništva v

ljudskem izročilu. Prvotna zamisel je bila, da bi del raziskav izvedla na Irskem, vendar pa je splet okoliščin nanesel, da sem preko irskih kolegov lahko spoznala irsko izročilo in tako izpeljala raziskavo do konca. Naj se ob tej priložnosti zahvalim dr. Fionnuali Williams iz Queen's University of Belfast, Institute of Irish Studies, in dr. Angeli Bourke iz University College Dublin, Department of Modern Irish, ki sta mi zelo prijazno posredovali gradivo in mi dali tudi koristne napotke.

Desetništvo – čeprav drugod po Evropi, z izjemo na Irskem, precej nezapaženo – je pri nas zbudilo zanimanje že v 19. stoletju. Josip Pajek piše v svojih Črticah¹ takole:

Če mati rodi po vrsti deset sinov, nobene hčere vmes, je deseti brat brez prave pameti, in utde od doma. Če bi mu kje še tako dobro stregli, ne ostal bi, ampak dalej bi ga gnalo. Če bi kdo desetemu bratu božjega daru ne dal, bi storil velik greh. Dobro se spomnim, da je takov deseti brat tudi k nam domu zahajal, in nekako čudno prste verižil. S kazalcem je srednji daljši prst lovil, in ga nazaj usločeval, in sicer na obeh rokah ob enem. Polagoma ni nikdar hodil, vedno je le bežal. Po Slovenskih Goricah in Murskem polju še hodi sedaj takov deseti brat 'Juzek', to je Jožek imenovan. Če ga ponujajo kje s svinjskim pastirjem, se jim odreže: Kako bi jaz svinje pasel? Ali ne veste, da sem mesnik?

Desetnika torej žene po svetu in se noče ustaliti na enem mestu, če bi ga še tako dobro stregli. Samega sebe ima za mašnika oz. za posvečenega. Pajek je objavil tudi ljudsko pesem o desetnici Margetici:²

*«Oj leži leži njivica,
Z drobno pšenico obsejana.
Na njivi žanje deset ženjic,
Deset ženjic, deset sestric.
Ednajsta je mati poleg b'la,
Da je Marija mimo šla,
Ino jim je Boga dajala:
Hvaljen bodi Jezus Kristus!
No njegovo ime!
Nijedna joj ni odlonala,
Ko naj mlajša čer Margetica.
«Amen, amen do vekoma!»
Marija je segla v svoj svileni žep,
Vzela je svoj perstanj zlat.
Tu imaš, tu imaš, Marjetica!
Ti boš z meno rajžala.*

*Mati pravi, govori:
Naj gre, naj gre, na' starša 'či;
Ona je že bolj pri pameti.
Marija pravi govori:
Kaj je le desetega,
Vse mora v desetino iti.
Potli je šla mati kruha peč.
Noter je dejala prstanj zlat.
Okol na okol ga je oblamala,
Na sredi Margetici hranila.
Tu žmaš, tu žmaš, Margetica,
Ko boš od mene rajžala.
Jaz ne bom jedla, pila več,
Pod našo streho spala več;
Tudi ne bote vedeli moje smrti,
Jaz pa pri vaši stala bom!»³*

Desetnica edina med žanjicami pozdravi Marijo, torej jo edina opazi in prepozna. Marija ji zato pokloni zlat prstan, kar simbolično ponazarja pripadnost darovalki prstana. Očitno je, da je desetnica Mariji posvečena oz. z njo tesno povezana. Kateri bajeslovni lik pa je Marija nadomestila, je seveda odprto vprašanje, o odgovoru nanj lahko le ugibamo.

¹ Črtice iz duševnega žitka Štaj. Slovencev, Ljubljana 1884, 17–18: Deseti brat ali deseta sestra.

² Ljudske pesmi o desetnici so bile objavljene že prej, več o tem prim.: K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi I. Ljubljana 1895, št. 310–315.

³ J. Caf zapisal leta 1844; St. Vraz, XII. 36.

Pajek je torej z gradivom podal že vse ključne iztočnice o pojavu desetništva, in sicer:

1. Ne glede na spol gre v desetino tako desetnik kot desetnica.
2. Desetnik je povezan z božjim.
3. Desetnik ima sposobnost jasnovidnosti.
4. Romanje po svetu je desetnikova nujnost.
5. Desetniku je treba dati božji dar in ga lepo sprejeti, kdor tega ne stori, zagreši velik greh oz. je kaznovan z bliskom in gromom ali s smrtjo.

Pesem o desetnici ima namreč pogosto nadaljevanje, tukaj ga povzemam po varianti Jožefa Rudeža z Dolenjskega, ki je bila zapisana pred letom 1819 (SLP I, št. 51/2):

V enim borštu jo (desetnico) noč zatne.

Pod ta prvo dervo je peršla:

«Nocoj bom le-t na irpergah.»

Dervo ji tako govori:

«Pejdi spod mene, desetnica!

Nocoj bo tako trejskalo,

kader bo prvič trejščilo.

bo precej v mé trejščilo.»

Pod ta drugo dervo peršla:

«Nocoj bom le-t na irpergah.»

Dervo ji tako govori:

«Pojdi spod mene, desetnica!

Nocoj bo tako trejskalo,

kader bo drugič trejščilo,

bo precej u mé trejščilo.»

Pod tretje dervo peršla:

«Nocoj bom le-t na irpergah.»

Dervo ji tako govori:

«Le zaspi, desetnica,

saj se nič hudga ne boj!»

Čez sedem lejt nazaj peršla

v le-ta velki, bejli grad:

«Kaj vas prosim, žlahtna gospa!

Imejte me na irpergah!»

«Jaz te ne morem irpergovat,

jaz bom gostila svojih devet hčeri.

Le pejdi v božje ime,

jaz te ne morem irpergovat.»

«Imejte me, imejte me, mati moja,

de bom gledala, kako je gostili boste.»

«Le pejdi v božje ime,

jez te ne morem irpergovat.»

«Bog vas obvari, mati moja!

Bog vas obvari, devet sestri!

Bog te obvari, bejli grad!

Saj sim jez srota vejčila,

raztrgana, zavržena!»

«Nazaj, nazaj, Marjetica!»

«Jaz ne grem nikdar več nazaj!»

Mati doli pade, omedli,

per ti priči dušo pusti.

Desetnika in desetnico ima v svojem slovarju, ki je izšel eno leto pozneje, tudi Maks Pleteršnik, ki pod geslom *brat* celo omenja desetega brata in pri tem navaja citat iz Jurčičevega Desetega brata,⁴ ki je zelo dobro zadel bistvo tega lika: *Koliko časa že ni bilo slišati o desetem bratu! V poprejšnjih časih se je pa še vendar časi naletel, ki je rojen deseti sin iz matere, s čudovitimi lastnostmi in zmožnostmi obdarovan, po božji namembi preganjan, od hiše do hiše po širokem svetu hodil, za srečo povedaval, zaklade pokazaval, pesmi pel in pravljice pravil, kakor nihče drug.*

Zanimivo je, da omenja Pleteršnik desetnico tudi kot enega od pomenov besede rojenica. Na Gorenjskem naj bi namreč desetnico imenovali **rojenico**, desetnika pa **rojenjaka**. Da bi zaradi tega desetnico lahko identificirali z bajnim bitjem rojenico, je kljub njenim preroškimi in jasnovidnostnim sposobnostim vprašljivo, vendar ne gre povezave – ne pa tudi identifikacije – povsem izključiti.

⁴ Ljubljana 1864.

Jakob Kelemina je leta 1930 povzel svoje navedbe po Pajku in ljudskih pesmih, ki so že zbrane izšle v Slovenskih narodnih pesmih K. Štreklja.⁵ V opombi navaja celo Pleteršnikovo desetnico – rojenico, nato pa piše: *Desetniki, Desetnice so postave iz pravljic; naša povest je okrnjena pravljica. V drugem delu bi po pravljичnem slogu morala priti deklica v kraj, kjer bi našla odrešenje in srečo!*⁶

Če pritegnemo k analizi irsko pripovedno izročilo, ima Kelemina prav, kajti tovrstne irske pravljice se po navadi končajo s poroko: *Bil je kralj, ki je zagledal divjo raco z 12-imi račkami. Gre k jezeru. Eno račko je raca podila proč. Druid pravi, da je 12-to treba dati Deachme. Kralj se ustraši, ker ima 12 sinov, zato 12-ega spodi. Istočasno grški kralj spodi 12-to hčer. Mlada se srečata in poročita.*⁷ Tudi v eni od slovenskih pravljic desetnico reši mladi godec in se poroči z njo.⁸ Vendar pa je srečen konec – vsaj v tej slovenski umetno izpeljani pripovedi – dodatek oz. pravljичna izpeljava legende:

str. 14 /.../ *Graščak je bil že priletel mož in vnet ljubitelj glasbe. Bil pa je nesrečen. Imel je namreč deset hčera; devet jih je pomrlo, deseta pa je morala po svetu, ker je bila desetnica. Vsako leto je prišla samo po enkrat domov, pa le do grajskega obzidja in je ihte tožila:*

*„Jaz sem deseta, nesrečna hči,
vsak me odganja, vsak me podi.“*

Še preden je oče prišel iz gradu, da bi popeljal hčerko domov, je ni bilo nikjer več videti.

s. 16 /.../ *Spričo tega je bil torej graščak vedno bolj slabe volje in ni maral nič takih zabav, kakršne so pri gospodi v navadi. /.../ Samo godbo je še ljubil in ob njej se mu je včasih razjasnil obraz. Pridržal je popotnega strica pri sebi in mu dal vsega v taki meri in vrsti, kakor je navada dajati imenitnim ljudem, kadar pridejo v goste.*

Stricu bi se godilo dobro, da ga ni zapeljalo nekaj drugega. Slišal je govoriti po gradu, da stoji za sedmo goro gora, kjer je shranjena dota nesrečne desetnice. Slišal je praviti, kje so ključi, ki zaklepajo ogromne količine zlata, pa se je vdal pohlepnosti. Zmuznil se je skrivaj iz gradu in je hodil tako dolgo, dokler ni prišel na pravi kraj. Komaj je odklenil vrata in začel usipati zlato po žepih, je že stala desetnica pred njim. Privezala ga je k zidu in se ga dotaknila z nečem, da takoj ni nič več vedel zase.

„Desetnica je huda; kajti rešena bo desetništva šele takrat, ko bo obstala Drava,“ je zamišljeno pripomnil stric. ...

Rešil ga je nečak, ko mu je vila povedala, kje naj ga išče in kje so ključi od votline. Potem sta se s stricem, ki ga je s čudežnim peresom obudil k življenju, podala nazaj na graščakov grad.

s. 17 /.../ *Ko sta prišla blizu gradu, je stric poslal poročilo, da se vrača z nečakom, ki je tudi dober godec, ter je prosil, da bi ga smel privedi s seboj. Graščak se je razveselil te vesti in je takoj sporočil, naj le prideta oba v grad. Bilo je nekako v tistem času, ko je navadno desetnica posečala dom.*

V gradu se je gospodar takoj hotel prepričati o zmožnostih mladega godca ter je ukazal, naj precej pokaže, kaj zna. Tine je privil strune, pogladil lok in zaprosil, naj odpro okna proti Dravi, pa je zasviral. Dalje je igral, lepše je bilo, in graščak je bil ves pomlajen od veselja. Zdajci je nenadoma stopila v dvorano čudovito lepa deva in je zapela med Tinetovo sviranje:

„Kaj vam pravim, očka moj vi –

Drava reka v strugi stoji –

jaz sem deseta, zdaj rešena hči.“

Nato sta se Tine in Desetnica poročila.

⁵ K. Štrekelj, Slovenske narodne pesmi I, Ljubljana 1898, št. 310–315. Prim.: Slovenske ljudske pesmi I, Ljubljana 1970, št. 51.

⁶ J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930, št. 239, v opombi.

⁷ William Larminie, West Irish Folk-Tales and Romances, London 1893 (ponatis 1972), 196–210.

⁸ Ivan Albreht, Vilinske gosli pa še druge koroške pravljice, Ljubljana 1931, Vilinske gosli, 3–19.

France Marolt, ki je objavil pesem o desetnici v Kočevskem zborniku, je bil mnenja, da naj bi se lik desetnice izoblikoval v poznem sednjem veku v okolici gorenjskih gradov.⁹ Kočevsko desetnico je posnel v Koprivniku / Nesseltal leta 1937.

Leopold Kretzenbacher v svoji študiji *Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slowenen*, München 1941, ugotavlja, da je desetnik oz. desetnica na neki način »ver sacrum«, ki mora zapustiti domačo vas in si drugače poiskati življenjski prostor.

Ivan Grafenauer je razlagal pojav desetnice le v okviru patriarhalne družine, ki ženskega potomstva ni priznavala za enakovredno, in se je zato omejil na problematiko desetnice; desetnika pa je izločil kot poznejši pojav. Prav zaradi tega je njegova razlaga tudi enostranska in vprašljiva. V Narodopisju Slovencev¹⁰ namreč piše: *Največja nesreča za očetoppravno družino je, če nima otrok, skoraj enaka, če ima samo hčere: deseta hči, prva preko svetega števila devet, mora, da bogove potolaži, od doma. Deveta hči gre, ko drugega ni, namesto ostarelega očeta na vojsko* (Deklica vojak maščuje bratovo smrt (SLP I, št. 7), Deklica vojak na preskušnji (SLP I, št. 8)).¹¹

Prvi, ki je opozoril na tovrstno irsko izročilo, je bil N. Kuret, in sicer ob nemškem prevodu irskih pravljic (*Diarmuid mit dem roten Bart*, Eisenach u. Kassel 1956). Pri tem ugotavlja, da so podobnosti takšne, da jih more razložiti le neka ustna ali književna zveza. Ime **Deachma(dh)** razlaga kot vrstilni števnik: *deseti, a, o; kot ženski samostalni pomeni desetino in nadaljuje: Če se pa govori o »Deachmi«, ki ji je treba desetino žrtvovati, je mišljena oseba, najbrž neko (žensko) božanstvo.*¹²

Leta 1958 omenja desetnico – ob P. Schlosserjevi objavi povedke o desetnici *Das zehnte Kind* s Pohorja¹³ – tudi Milko Matičetov:

*/.../ V več kot pol stoletja starejšem Cafovem zapisu iz Frama – Štrekelj I, 314 – je zdaj lepo razložljiv poprej skrivnostni konec, kjer desetnica napoveduje materi: »Ne boste videli moje smrti, jaz pa pri vaši stala bom!« To je pri novi radvanjski varianti iz leta 1910 mogoče zato, ker »pravijo, da je najmlajša izmed desetih sester smrt«. Z drugimi besedami: desetnica ni navadna žrtev smrti, temveč ji je na onem svetu celo namenjena služba pomočnice pri »beli ženi«. Prav to skrivnostno bitje (in ne »Marija« kot v Cafovih dveh zapisih iz Frama, Štrekelj I, 314 in 315) na svojem obhodu po tem svetu izroči desetnici prstan kot spoznavno znamenje za takrat, ko bo prišla ponjo.*¹⁴

Dušan Ludvik,¹⁵ ki tako kot N. Kuret povezuje pojav desetništva pri nas z irskim izročilom, razlaga irski pojem **deachma, deachmadh** kot vrstilni števnik, izpeljan iz staroirskega deich- (starocymrsko dec) »deset« in pomeni »deseti, -a, -o«, kot ženski samostalni pa ustreza slovenski besedi »desetina«. Razlaga pojma »deachma«,

⁹ F. Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesami, Kočevski zbornik 1939, 175–320.

¹⁰ I. Grafenauer, Narodno pesništvo, v: Narodopisje Slovencev 2, Ljubljana 1952, 34. I. Grafenauer omenja desetništvo tudi v zbirki: Peli so jih mati moja (ured. S. Šali), Ljubljana 1943, 152.

¹¹ Devet sinov pa se pojavlja tudi v pesmi Krvno maščevanje (SLP I, št. 9), kjer deveti maščuje smrt svojih bratov in očeta.

¹² Glasnik ISN 1/1956, št. 2, 14.

¹³ Paul Schlosser, Bachern-Sagen. Volksüberlieferungen aus der alten Untersteiermark, Wien 1956, 23, št. 16.

¹⁴ Milko Matičetov in Maja Bošković - Stulli, Dobra zbirka slovenskih pripovedk iz leta 1910 slabo izdana 1956: Paul Schlosser, Bachern-Sagen (Vorwort von Leopold Schmidt), Slovenski etnograf 11/ 1958, 187–196, str. 189.

¹⁵ D. Ludvik, Izvor desetništva. Slovenski etnograf 13, Ljubljana 1960, 79–89.

«deachmadh» kot blodenje po svetu, torej pregnanstvo, se zdi že končna faza v razvoju pomena tega pojma. D. Ludvik pri tem zelo izpostavi moment darovanja desetine. Pri tem opozarja, da so obstajale v starejši dobi človeške desetine, kar potrjuje podatek, da je irska pokrajina Leinster dajala tretjino otrok sv. Patriku, zato se tam neki hrib imenuje **Deachmadhe**, kar razlaga D. Ludvik kot »hrib desetine«. Povezavo med irskim in slovenskim izročilom o desetništvu skuša razložiti z vplivom irskih misionarjev na naših tleh. V ljudskem irskem izročilu je bila človeška desetina vezana na ime sv. Patrika in na pokrajino Leinster. Iz okrožja Leinster je bil znan irski misijonar Columban, ki je proti koncu 6. stol. oznanjal krščanstvo na Burgundskem, po letu 610 pa med Alemani okoli Bodenskega jezera. Njegov učenec Gal (Gallus), ki je po odhodu Columbana ostal med Alemani, je bil po rodu prav tako Irec.

Istega leta je svojo študijo – v kateri je opozoril na kočevske balade o desetnici – objavil Erich Seemann. Pesem je skušal postaviti v določen kulturnozgodovinski kontekst in pri tem ugotovil, da bi desetništvo lahko primerjali z evropskim izročilom o sedmem otroku, rojenem zapovrstjo istega spola, ki naj bi bil po ljudskem verovanju demonično bitje, mora, volkodlak ali pa naj bi bil imel sposobnosti vedeževanja ali zdravljenja.¹⁶

Ob primerjavi ljudskih pesmi o desetnici: *Deseta hči* (SLP I, 298) in o sv. Matiji: *Rojenice in svetnik* (SLP I, 288, 289), ki gresta oba v svet zaradi napovedane usode, Vlado Nartnik opozarja na povezavo med ženskim desetništvom in moškim lovstvom. Ugotavlja tudi, da svetniku določajo življenjsko usodo tri rojenice kot naslednice desete hčere, bele žene in stare matere iz pesmi o desetnici.¹⁷ Primerja tudi balado o desetem bratu, ki jo je po ljudski povedki iz Dobrepolj na Dolenjskem upesnil Anton Hribar,¹⁸ z ljudsko pesmijo o sv. Jerneju. Obema junakoma je skupno, da hodita po svetu in na koncu z ognjem kaznujeta negostoljubnost.¹⁹

Kakšna je bila razvojna pot Hribarjeve balade in ljudske pesmi o desetem bratu, je še odprto vprašanje, ne moremo z gotovostjo trditi, da je ljudska pesem ponarodela Hribarjeva pesem o Desetem bratu. Kot je razvidno iz Hribarjeve opombe, je njegova pesem nastala po ljudski povedki. Obe pesmi pa sta si zelo podobni:

Pesem Antona Hribarja, *Deseti brat*, v: Slovenske balade in romance, Družba sv. Mohorja v Celovcu 1912, se glasi takole:

*Leži ravnó poljé, leži,
kraj njega kočá mi stoji;
v njej stariši stanujejo,
devet sinov vzgojujejo;
devet jih je, še vsi živi,
deseti zdaj se jim rodi.
Ta ima komaj sedem let,
že mora iti v daljni svet:
solzan koraka črez poljé,
ostali se za njim solzé.*

*Ko šestkrat sedem let mini,
kraj polja hiš devet stoji. –
Po zemlji se prostira mrak,
berač namerja v vas korak;
strmeč obstane pred vasjo
in gleda in maje z glavo.
Pa pride mimo kmet s polja,
in brž berač poprašá ga:
«Tako vas vprašam, to vam dem,
kaj toli hiš je v kraju tem?»*

¹⁶ Erich Seemann, *Die zehnte Tochter. Eine Studie zu einer Gottscheer Ballade*; v: *Humaniora. Essays on Literature, Folklore, Bibliography*, New York 1960, 102–114.

¹⁷ V. Nartnik, *Od desete hčere do Kralja Matjaža*, v: *Slava 2*, Ljubljana 1990/1991, 123–128.

¹⁸ Slovenske balade in romance, Celovec 1912, 92 in 203.

¹⁹ V. Nartnik, *Od lika desetega brata do lika hlapca Jerneja*, v: *Zbornik Slavističnega društva Slovenije, Vrhnika 1996*, 86–93.

*In mož mu pravi, govori:-
-Glej, bratov tu devet živi;
dovolj imajo vsi blaga,
dovolj sinov, dovolj hčerá;
devet jih je obdaril Bog,
deseti hodi pa okrog,
zato ker je deseti bil,
ko starišem se je rodil.»*

*Berač pred prvo hišo gre
in prosi, naj ga prenočé;
pa gospodar mu govori,
da ima sam dovolj ljudi.
Berač pred drugo vežo gre
in prosi, naj ga prenočé;
pa gospodar mu brž veli,
da ne, ker zetje so prišli.
Berač popraša še drugod,
pa kaj velijo mu pousod?
Naj dalje do soseda gre,
morda ga ondi prenočé. –*

*Neskrben sen objema vas,
v temo berač ječi na glas,
pod milim nebom sam leži,
nebeškim zvezdam govori:
-Oj zvezde, ali kterikrat
prenočil ne še brata brat?
Nocoj pri svojcih sem domá,
a nihče brata ne pozna;
in kadar grem na daljno pot,
nihče ne dě: Ostani tod!
Oj zvezde, ali kterikrat
tako sprejel je brata brat?–
Pa zvezdice nato molčé,*

*miglajo le in se blesté.
Berač še toži, še ječi,
pa sen ga zmaga in zaspi ...*

*Iz dalje plove črn oblak,
razrašča se in širi v zrak
in zdaj nad vas priplul je že –
gorje ti, mirna vas, gorje!
Glej, blisek švigne, zagrmí,
v plamenu hipno vas stoji.
Nastane vrišč in krik in hrup
in jok in stok, pousod obup.
Čuj, že zbobneva tram na tram
in že zgrmeva hram na hram;
pomoči ni, rešitve ni,
le ena hiša še stoji.
Ob njej se vije dim plamteč
in ogenj šviga v njem rdeč,
pred njo pa mati se ihti:
-Rešite dete! V hiši spi!-
Ko blisek skoči v dim nekdo,
prinese dete ven živó
in materi ga dá v roké,
pa govori besede te:
-Le pomni, pomni, mali moj,
desetnik je rešitelj tvoj;
ni oče tvoj me v hišo vzel,
izgnani stric sem te otel.-
Izreki to, izgine v noč,
ljudje strmé, za tujcem zroč.*

*In selo spet postavijo,
»Družinska vas« mu pravijo;
a nikdar več se od takrat
pournil ni deseti brat.*

Opomba na str. 194: *Deseti brat*. Str. 92. Preprosto ljudstvo je nekdaj mislilo, da mora otrok, rojen kot deseti v družini, iti med svet iskat sreče, češ, da mu je doma usojena le nesreča. Tak nesrečnik se zove *d e s e t i b r a t*. Znana je Jurčičeva povest istega imena, ki je izšla lani med Mohorskimi knjigami. – Deklica rojena kot deseti otrok, pa se zove *d e s e t n i c a*; prim. narodno pesem na str. 158. Opisani dogodek je posnel pesnik po pripovedki iz Dobrépolj na Dolenjskem.

Valens Vodušek pa je v Jastrobļah v Tuhinjski dolini, na Gorenjskem, 25. 3. 1957 posnel ljudsko pesem, ki je zelo podobna Hribarjevi. Peli so jo: Angela Strmšek, Ančka Cencelj, Francka Pistotnik. Ančkina stara mati so pravili, da je bila neka pesem o desetem bratu. Angela se je naučila od fantov, ti pa od neke stare žene. GNI št. 20.675, trak 15 / 1,15-1,50:

*Leži ravno polje, leži,
kraj njega kočā mi stoji,
v njej stariši stanujejo,
deviet sinov vzgojujejo.*

*Deviet jih je, še vsi živi,
deseti zdaj se jim rodi,
ta ima komaj sedem let,
že mora iti v daljni svet.
Šov za korakom je u polje,
ostali se za njim solze.*

*Ko šestkrat piet nam leit mini,
kraj polja hišč deviet stoji.
Po zemlji se prostira mrak,
berač namerja v vas korak.*

*Strmeč obstane pred vasjo
in gleda in maje z glavo.
Pa pride mimo kmet s polja
in brž berač uprašā ga:*

*Tako vas prašam, to vam dem,
kaj tolko hiš je v kraju tem?
In mož mu pravi, govori:
Glej, bratov tu devet živi.*

*Dovolj imajo vsi blaga,
dovolj sinov, dovolj hčera,
devet jih obdaril bog,
deseti tava pa okrog,
zato, ker je deseti bil,
ki starišem se je rodil.*

*Berač pred prvo hišo gre
in prosi, naj ga prenoče,
pa gospodar mu govori,
da ima sam dovolj ljudi.*

*Berač pred drugo hišo gre
in prosi, naj ga prenoče,
pa gospodar mu brž veli,
da ne, ker zetje so prišli.*

*Berač poprašā še drugod,
pa kaj velijo mu pousod,
naj dalje do soseda gre,
morda ga ondi prenoče.*

*Neskrben sen objema vas,
berač v temo ječi na glas,
pod milim nebom sam ječi,
nebeškim zvezdam govori.*

*Oj zvezde, ali kterikrat
prenočil ni še brata brat,
nocoj pri svojcih sem doma,
a brata nihče ne pozna.*

*In kadar grem na daljno pot,
nihče ne de: Ostani tod!
Oj zvezde, ali kterikrat
tako sprejel je brata brat.*

*Pa zvezdice na to molče,
migljajo le in se bleste,
berač še toži, še ihti,
pa sen ga zmaga, da zaspi.*

*Iz dalje plava črn oblak,
razrašča se in širi v zrak
in zdaj nad vas priplul je že,
gorje ti mirna vas, gorje!*

*Glej, blisek švigne, zagrmi,
v plamenih hipno vas gori,
nastane krik, vrišč in hrup
in jok in stok, pousod obup.*

*Že zbobneva tram na tram,
že zagrmeva hram na hram,
pomoči in rešitve ni,
le ena hiša še stoji.*

*Ob njej se vije dim plameč
in ogenj šviga v njem rudeč,
pred njo pa mati se ihti:
Rešite dete, v hiši spi!*

*Kot blisek skoči v dim nekdo,
prinese dete več živo
in materi da ga v roke
pa govori besede te:*

*Le pomni, pomni mali moj,
desetnik je rešitelj tvoj,
ni oča tvoj me v hišo vzel,
izgnani stric sem te otel.*

*Izrekši to izgine v noč,
ljudje strme za tujcem zro
in selo spet postanejo,
Družinska vas ji pravijo.
Al nikdar več se od takrat,
povrnili ni deseti brat.*

V knjigi Pravljica in stvarnost²⁰ sem uvrstila desetništvo v poglavje Prerokbe rojenic in desetnikov, kajti prerokovanje oz. usojenost je ena bistvenih značilnosti tega lika v slovenskem ljudskem izročilu.

Podobno so razlagali irsko izročilo irski raziskovalci, ki so videli etimološki razvoj imena božanstva, ki mu je bil desetnik namenjen v besedi usoda. Tako piše Jeremiah Curtin že leta 1890: *Diachbha* (pronounced *Dyéeachva*), »divinity«, or the working of a power outside of us in shaping the careers of men, fate.

Diachbha; »divinity«, »fate«.²¹

Pozneje so bolj poudarjali etimološki izvor besede v izrazu »desetina«. William Larminie v opombi k zgodbi The King who had twelve sons komentira takole: *The Djachwi, I am not sure that this word is anything more than deachmhadh, a tithe, which has been turned into a person, the meaning being forgotten. After the briefly told Andromeda episode, the story takes a quite novel turn. Its resemblance in structure as is the case with some of the other stories, to many a modern novel is very apparent.* (William Larminie, *West Irish Folk Tales and Romances*, 1893, 196–201, ponatis: 1972)

Sean O Súilleabháin povzema vsebino tovrstnih zgodb: *A king, seeing a duck drive away the twelfth of her young ones, banishes his twelfth son for the »deachú«. The youth sets off in quest of a girl (An Eala Bhán, An Lacha Dhearg, Bas Bharra Gheal etc.) about whom he has heard or dreamed, is aided by his three uncles whom he visits in turn, and finally reaches her dwelling only to find that she has mysteriously disappeared. After many adventures he finally marries her having proved superior in a contest. (Mac Rí an Deachaoín)*²²

Dr. Angela Bourke iz University College v Dublinu komentira to ime takole: *Storytellers are often unable to explain the meaning of Deachaoín, other than to say it is something to which sacrifice must be made. It seems, however, to be a form of the word deachú, tithe (desetina).*²³

Po irskih virih naj bi deseti, dvanajsti oz. trinajsti otrok istega spola pripadal boštvu Deachaoín, morda božanstvu rojstva in smrti oz. boginji usode.

Na to povezavo opozarja tudi poimenovanje desetnika oz. desetnice na Gorenjskem z imenom rojenjak oz. rojenica (Pleteršnikov slovar).

V evropskem izročilu so bile žive predstave, da naj bi sedmi otrok istega spola znal zdraviti različne bolezni še posebej v določenih časovnih dobah npr. v kvatrnih dneh, na veliki petek, ob četrtnih. V Franciji so se ti čudežni zdravilci imenovali »marcou« po sv. Markolfu, ki je imel sposobnost zdraviti škrofulozo, in naj bi na nekem delu telesa nosili znamenje lilije. Na Finskem naj bi se tak človek, še posebej če je rojen na četrtek, imenoval »Tordagsdoktor«. Na Danskem so verjeli, da je sedmi brat, rojen 7. 7. ob 7. uri pametnejši od Salomona.²⁴

²⁰ M. Krojej, *Pravljica in stvarnost, Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primeirih iz Štrekljeve zapuščine*, Ljubljana 1995.

²¹ Jeremiah Curtin, *Myths and Folk-Lore of Ireland*, Boston 1890, 243, opomba.

²² Seán O Súilleabháin, *Handbook of Irish Folklore*, Detroit: Singing Tree Press, 1942, ponatis 1970.

²³ V pismu z dne 9. 4. 1999. Dr. A. Bourke se iskreno zahvaljujem za podatke o irskem izročilu.

²⁴ Več o tem gl.: Erich Seeman, *Die Zehnte Tochter. Eine Studie zu einer Gottscheer Ballade*, Humaniora, Essays in Literature, Folklore, Bibliography; Published by J. J. Augustin; Locust Valley, New York 1960, 102–114; Leopold Kretzenbacher, *Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slowenen*, Graz 1941, 99–101.

Deseti, deveti, dvanajsti, trinajsti pa tudi sedmi otrok istega spola naj bi bil po omenjenem gradivu bodisi božanstvo, demonsko bitje, jasnovidec ali vrač, istočasno pa tudi žrtev – desetina, namenjena nekemu boštvu. Desetnik je – kot posvečenec – tisti, ki žrtvuje vse, da bi se dokopal do modrosti zgledega vpeljanca. V slovanskih, predvsem slovenskih ljudskih pesmih mora desetnica (le v eni novejši pesmi se pojavi desetnik²⁵) po svetu, ponjo pride v nekaterih variantah bela žena, Marija ali vila (Hrvatske narodne pjesme, Zagreb 1909, št. 19), v srbski pesmi vila na konju (Vuk Karadžić, Srpske narodne pjesme, Beograd 1932, št. 732). Po desetnico pride – kot je razvidno iz ljudskega izročila – bajno bitje, ki odloča o rojstvu in o smrti. V slovenskem pripovednem izročilu se pojavlja deseta sestra, ki je označena kot smrt. Desetega brata ali sestro so imenovali rojenjak ali rojenica (Gorenjsko), desetega ali dvanajstega brata pa kresnik (Primorsko).²⁶ Dvanajsti dijak črne šole, ki ostane ob koncu študija brez knjige – kajti učitelj jih vrže med dijake le enajst – gre po svetu »pozoje preganjat«.²⁷ Njegova usoda je torej sorodna kresnikovi oz. Jurjevi. Poznejšega izvora so verjetno pripovedi, kjer nastopa desetnik ali desetnica le v vlogi jasnovidca in vedeževalca, človeka, ki ima nadnaravne sposobnosti in zna tudi svetovati ljudem v stiski, kar so sicer ljudje večkrat pričakovali od duhovnikov; zato tudi desetnik v Pajkovi omembi samega sebe imenuje »mesnik« (mašnik). Zaradi popotništva so jim ljudje kot nekakšnim potujočim bardom pripisovali tudi veliko nadarjenost za pripovedovanje in petje.

Lik desetnika in desetnice kakor tudi devetega brata v slovanskem in baltskem izročilu je pritegnil v svojo raziskavo o praslovanskem rodovitnostnem ritualu oz. praslovanskem mitu o dvoboju med bogom gromovnikom in zmajem Radoslav Katičić,²⁸ po njem pa tudi Vitomir Belaj.²⁹ Pri tem ugotavljata, da se ta motiv pojavlja tako v slovanskem kot v baltskem izročilu. V ruski baladi, npr. o incestni zvezi med sestro in njenim devetim bratom, ki je odšel v svet, brat sreča deklico in jo povabi k sebi na konja. Po združitvi ugotovita, da sta brat in sestra.³⁰

Podobno se v hrvaški pesmi Jagoda – ki ima devet bratov in desetega, Radojico, nerojenega – poroči z njim, ob poroki se vlije dež in nastopi grmenje.³¹

V hrvaški pesmi sreča Mare, ki ima devet bratov lovcev in zlatarjev, Iva na konju. Ivo je deseti brat, ki se je vrnil domov, in Mare je njegova sestra.³²

Zanimiva je podobnost tovrstnih pesmi z irsko pesnitvijo o junaku Owen Burku imenovanem tudi Eoghan Búrcach.³³ Po eni od variant junak Owen Burke kot pastir v gozdu najde divje živeče dekcle, jo uspe civilizirati in se z dovoljenjem njene družine poroči z njo. Dekle pa je hčerka njegovega delodajalca in je bila izgnana zato, da bi bilo

²⁵ Posnel V. Vodušek, Jastroblje v Tuhinjski dolini, Gorenjsko, 25. 3. 1957, GNI št. 20.675, trak 15–1, 15–1, 50, gl. pesem zgoraj.

²⁶ Stepan Kocijančič, Arkiv III, Zagreb 1854, 281; objavil: I. Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere, Letopis Matice slovenske, Ljubljana 1887, 106. Ivo Grahovec - Riječanin, Slovan 9/1911, 300–301.

²⁷ M. Valjavec, Slovenski glasnik, Celovec 1866, 309, Hum pri Ormožu; J. Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, Celje 1930, št. 4.

²⁸ R. Katičić, Weiteres zur Rekonstruktion der Texte eines urslawischen Fruchtbarkeitsritus, Wiener Slavistisches Jahrbuch, Bd 35, Wien 1989, 57–97.

²⁹ V. Belaj, Hod kroz godina, Zagreb 1998.

³⁰ P. V. Šejn, Velikoruss v svojih pesnjah, obrjadah, običajih, verovanj, skazkah, legendah i.t.p. Tom I, Sankt-Peterburg 1898, 551, št. 1824.

³¹ Hrvatske narodne pjesme 6, Zagreb 1914, 45–46, št. 20.

³² Narodne lirske pjesme, priredio: Olinko Delorko, Pet stoljeća hrvatske književnosti 23, Zagreb 1963, 188, št. 211.

³³ Lorcán O Muireadhaigh, Amhráin Chúige Uladh (The Songs of Ulster), Dublin 1927 (ponatis 1977).

zadovoljeno običaju, po katerem naj bi bil eden od otrok vsake velike družine darovan Deoch Bhui (deachú, deachaoin). Vendar pa čez čas njena družina obžaluje, da je privolila v takšno neprimerno poroko, in njeni bratje ga ubijejo. Zdi se, da je vsebina irske pesnitve sicer v nekoliko drugačni preobleki ponovljena v latvijski pesmi, kajti tudi latvijska daina poje, da so bratje pozneje ugotovili, da ženin ni bil primeren za njihovo sestro, zato so ga ubili. Tudi baltske pesmi namreč pojejo, da ima Perkun devet sinov:

*Perkons, sivi očka,
devetero sinov ima.
Vsak njegov sinček svojo obrt dobro zna:
Eden bije, drugi grmi,
tretji bele bliske meče,
četrti pa iz goste megle
spušča dež.³⁴*

Deseti brat pa gre v desetino, ko se vrne, pride do incestne zveze. Druga daina namreč poje, da je Mesec Sončico vodil v prvo pomlad, iz naslednje daine pa izvemo, da se je Mesec sam sprehajal in se v Zarjico zaljubil, torej ni ostal zvest Sončici, zato se je Perkun razjezil in ga sesekljal z mečem.³⁵ Perkunovi otroci tukaj nastopajo v podobi nebesnih teles.

Po tem gradivu sodeč, naj bi bilo imelo najvišje slovansko in baltsko božanstvo Perun deset oz. devet sinov in hčerko. Med desetim oz. devetim sinom in hčerko naj bi prišlo do incestne zveze, ki je veljala za božansko, sveto. R. Katičič in V. Belaj ugotavljata, da deseti brat ni uvoz iz Irske, pač pa, da slovansko izročilo, baltske in irske paralele pa tudi širše evropsko izročilo potrjujejo indoevropski izvir oz. starost mita o desetem bratu, ki gre v svet in se ob vrnitvi v očetovo – Perunovo domovanje, poroči s svojo sestro. Motiv desetega brata, ki gre v svet, in motiv svete poroke – hierogamije, sta v mitu, torej med božanskimi protagonistami tesno povezana. Deseti brat – Jurij, je Perunov sin, poroči se s sestro, hierogamija omogoči ciklično obnovo, rodovitnost.

V mitu naj bi se ista zgodba kot v pozneje okrnjenem in profaniziranem ljudskem izročilu dogajala na nivoju nebeškega.

Desetnici je usojeno, da pripada boštvi, ki je povezano z usodo in skrbi za rojstvo in smrt, torej za ciklično obnovo. Te lastnosti so imela božanstva, povezana s kultom rodovitnosti, kot so bile v antiki Hekate, Diana, Artemida, keltska Dé Ane, Mokoš, Pehtra ali Zlatia baba.³⁶ Imajo ambivalentni značaj, po eni strani predstavljajo strahotnost kaotičnih sil, divjanje v spremstvu divjih zveri in pošasti, energije, ki jih je treba urediti; po drugi strani pa skrbijo za rodovitnost, obnovo narave, očiščenje. Podobno, kot so ta boštva divjala skozi gozd in naravo in skrbela za obnovo in rodovitnost, je desetnik izgnan, da se potika po gozdovih in se klati po svetu. Tovrstna boštva so tudi povezovali z magijo oz. čaranjem. Zato ima tudi desetnik nadnaravne – magične – sposobnosti, zna zdraviti, vedeževati, svetovati, lahko tudi kaznuje, povzroči smrt, nevihto ipd. Zdi se, kot bi bil nekakšen posvečenec temu božanstvu. Desetnik s svojo žrtvijo pridobi določene nadnaravne sposobnosti in s tem postane posrednik med božjim in zemeljskim. Izročilo

³⁴ Latviešu tautasdziesmas I–III, Riga 1955–1957.

³⁵ Z. Biezais, Die himmlische Götterfamilie der alten Letten, Uppsala 1972, 494–538.

³⁶ Prim. Niko Kuret, Sredozimka pri Slovencih, v: Opuscula selecta. Poglavlja iz ljudske kulture; Dela SAZU 43, Ljubljana 1997, 66–79.

o desetnici delno spominja na grški mit o Iphigenei, ki je bila namenjena boginji Artemidi. Artemida je namreč zahtevala njeno smrt, da bi se maščevala zaradi Agamemnonove žalitve, vendar jo je na žrtveniku zamenjala s košuto in jo odpeljala kot svojo svečenico na Tavrido.

R. Katičič in V. Belaj vidita v bajeslovnem liku Zelenega Jurija desetega brata, ki je, kot deseti, moral v svet. Tudi ena bistvenih značilnosti tako kresnika kot Zelenega Jurija je, da potujeta po svetu. V svoji študiji o konju – kot teriomorfni podobi oz. atributu božanstva, ki se rodi o božiču, potuje po svetu kot Jurij, se poroči kot kresnik in se nazadnje pojavi kot beli konj oz. zlatorog – sem prišla do zaključka, da so ti liki personifikacije enega in istega boštva, Peruna oz. njegovega utelešenja na zemlji.³⁷ Njegova zemeljska inkarnacija je bila zaznamovana s podobo konja. Zeleni Jurij je bil – kot sta ob primerih ljudskega pesniškega izročila dokazovala R. Katičič in V. Belaj – konj, istočasno pa tudi desetnik. Tako konj kot desetnik sta posebjala žrtev oz. dar. V rodovitnostni kult oz. kozmološki mit je žrtev vključena. Žrtev je ponazorjena s tem, da desetnik oz. Zeleni Jurij odideta v svet. Desetnik v resnici posebjala desetino, dar, in to na simboličen način tudi v kozmološkem mitu oz. rodovitnostnem ritualu. Ljudske pesmi o desetem sinu, Perunovem otroku – Juriju, ki »juri« po svetu in sreča na polju svojo sestro – ki je po nekaterih variantah tudi deseta po vrsti – bi potemtakem bile odlomek kozmološkega mita oz. pesnitve, ki se je pel ob določenem času, da bi bili priklicali v naravo rodovitnost. Med paroma Perun in Mokoš ter Jurijem in Marjetico torej obstaja povezava. Desetnik in desetnica sta v ljudskih pesmih kot desetina, namenjena božanstvoma, oz. kot dar posebjata božanstvi sami. Slovensko in irsko izročilo o desetniku torej ohranjata ostanke sorodnih verskih predstav o darovanju desetine božanstvu, da se ohrani blaginja na zemlji, vendar pa se je prvotni pomen tega izročila pozneje nekoliko spremenil. Podobno kot kresniku je ljudsko izročilo tudi desetniku vzporedno s prodorom krščanstva začelo pripisovati nadnaravne vračevske in vedeževalske sposobnosti.

Priloga

Južnoslovansko in irsko gradivo o desetništvu

Irske ljudske pripovedi

1.

Jeremiah Curtin, *Myths and Folk-Lore of Ireland*, Boston, 1890, 99-112 (ponatisi: 1906, 1975). The Thirteenth son of the King of Ireland.

2.

William Larminie, *West Irish Folk Tales and Romances*, London 1893 (ponatis: 1972), 196-210. The King who had twelve sons.

3.

Douglas Hyde & Georges Dottin, *Contes Irlandais / An Sgéaluidhe Gaedhealach*, 1893. Pripoved iz Co Mayo (ponatis: 1980, 422-449).

³⁷ M. Kropelj, *The Horse as a Cosmological Creature in the Slovene Mythopoetic Heritage*, *Studia mythologica Slavica* 1, Ljubljana 1998, 153-167.

4.
Seán O Súilleabháin, Handbook of Irish Folklore, Detroit: Singing Tree Press, 1942 (ponatis: 1970).
5.
Peadar O Ceannabháin, ed., Eamon a Búrc: Scéalta, Dublin, 1983. Pripoved iz: Carna, Co. Galway.
6.
Lorcán O Muireadhaigh, Amhráin Chúige Uladh (The Songs of Ulster), Dublin, 1927 (ponatis: 1977): Eoghan Búrcach (Donegal varianta).
7.
Rokopisi iz Irish Folklore Collection (IFC), University College Dublin:
IFC 3: 161–182,
IFC 8: 129–145,
IFC 16: 242–6.
Iz: west Kerry.

Slovenske ljudske pesmi

1.
Jožef Rudež, Ribnica, Dolenjsko, pred 1819, Š I/310, SLP 51/1.
2.
Jožef Rudež, Dolenjsko, pred 1819, Š I/311, SLP 51/2.
3.
Matevž Ravnikar-Poženčan, pred 1838, Š I/312 a.
4.
Matevž Ravnikar-Poženčan, pred 1838, MP I, 68–72, Ms 483 (NUK), Š I/312b, SLP 51/3.
5.
Matija Valjavec, Kleče pri Dolu, Gorenjsko, pred 1852, A. Janežič, Cvetje slovanskega naroda 1852, 27–29, Š I/313, SLP51/4.
6.
Oroslav Caf, Fram, Štajersko, pred 1855, CO II, 114–115, Ms 482 (NUK), Š I/314, SLP 51/5.
7.
Oroslav Caf, Fram, Štajersko, pred 1855, CO II, 107–108, Ms 482 (NUK), Š I/315, SLP 51/6.
8.
Lojza Šalamun, Makole, Štajersko, pred 1896, ŠZ rkp. zbirka Lojze Šalamunove, SLP 51/7.
9.
Alojzij Krajnc, Devica Marija v Puščavi, Štajersko, v letih 1908–1910, O 6263 (GND), SLP 51/8.
10.
Jožef Lešnik, Kabelj pri Oplotnici, Štajersko, 1908, O 3264 (GND), SNP 51/9.
11.
Franc Kramar, Gorenja Sorica, Gorenjsko, 6. febr. 1911, O 8014 (GND), SLP 51/10.
12.
F. Kuhač, Južnoslovjenske narodne popievke 4, št. 1521, E. Seeman 1960, 111, melodija k Š 310. Ponatis: Kočevski zbornik 1939, str. 239 ss.

13.

GNI (Marija Šuštaršič, Valens Vodušek, Zmaga Kumer), Vrhpolje pri Moravčah, Gorenjsko, 15. in 17. dec. 1957, GNI M 21.505, SLP 51/11.

14.

Valens Vodušek, Jastrobilje v Tuhinjski dolini, Gorenjsko, 25. 3. 1957, GNI št. 20.675, trak 15/1,15–1,50.

Nemške ljudske pesmi iz Kočevja

1.

Adolf Hauffen, Die deutsche Sprachinsel Gottschee 1895, 322.

2,

France Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, Kočevski zbornik 1939, 175–320. Posnel v Koprivniku / Nesselstal, 1937.

3.

Ferdinand Erker, Slovenska vas / Windischdorf, Osterreichische Volksliedwerk, (?) iz: Erich Seemann, »Die Zehnte Tochter« Eine Studie zu einer Gottscheer Ballade, Humaniora, Essays in Literature, Folklore, Bibliography, New York 1960, 103–104.

Slovenske ljudske pripovedi

1.

Stepan Kocijančič, Arkiv III. 1854, 281, Goriško, Primorsko. Objavil: Ivan Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere, LMS 1887, 106: *Slovenci blizo Gorice imajo to vero: da se tu noč copernice s kerstniki bojujejo. Kerstniki pa so dvanajsti bratje.*

2.

Slovenski narod 1877, št. 184, Vipava, Primorsko, str. 2: Deseti brat (berač se izdaja za desetega brata in slepari ljudi).

3.

Dolenjske novice 4/15. 3. 1888, št. 6, Vinica pri Šmarjeti, 44: *Te dni se nam je priklatil v našo faro neki capin, kateri se je izdajal za »desetega brata«.*

4.

Josip Pajek, Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, Ljubljana 1884, 17–18: Deseti brat ali deseta sestra.

5.

J. P-n, Mir 19/5. 7. 1900, št. 27, 106: Narodne pravljice iz rožeške okolice: *Desetnik prerokuje gospodarju Haberniku.*

6.

Paul Schlosser, Bachern-Sagen, Nr. 16, Sv. Lovrenc na Dravskem polju, Štajersko.

7.

Ivo Grahovac - Riječanin, Slovan 9/1911, 300–301: Verovanja o desetem bratu, »Krsniku«, v kastavščini.

8.

Manica Komanova, Narodne pravljice in legende, Ljubljana 1923, 74–78: Desetnica.

9.

Ivan Albreht, Vilinske gosli pa še druge koroške pravljice, Ljubljana 1931, 3–19.

10.

Ciril Drekonja, Tolminske narodne pravljice, Trst 1932, 67–68: Podganek.

11.

Podvolovljek, Štajersko, 1958, povedala Pavla Mlačnik, GNI T 105, Prip. 151: *Enkat je strašan deseti brat je šow po Podloškemu vrhi, je gledow v Rogáč, ko je edan cokle delow, na vrh Rogáča se je usedu. Je pa reku: -Poglej ga móža, kæk je bogi, na sammo zlatu sedi.*

Slovenska književnost

1.

Fran Levstik, Popotovanje od Litije do Čateža, Slovenski glasnik 1858.

2

Fran Levstik, Deseti brat, Naprej 1863.

3.

Josip Jurčič, Deseti brat 1864.

4.

F. S. F. (Fran Saleški Finžgar), Slovenski gospodar 41/8. 8. 1907, št. 39, 2, in 16. 8. 1907, 1.

5.

Fran Milčinski, Pravljice, Ljubljana 1911, 122–129: Desetnica.

6.

Ivan Lah, Slovan 9/1911, 296–299: V kraljestvu desetega brata (črtica).

7.

Anton Hribar, Deseti brat (pesem), v: Slovenske balade in romance, Družba sv. Mohorja v Celovcu 1912.

8.

Svetlana Makarovič, Desetnica (pesem), Volčje jagode, 1972, 28–30.

9.

Svetlana Makarovič, Desetnica, Vojskin čas – Pesniški list, 1974, 10.

10.

Ivan Rob, Deseti brat, Ljubljana 1994 (Rokus).

Desetništvo v izročilu Južnih Slovanov

1.

Hrvatske narodne pjesme (HNP), Zagreb, št. 19.

2.

HNP, št. 46: Hasan-aginica rodi deseto hči, vrže jo v Drino, Hasanu sporoči, da je rodila sina kot sokola, nato se še sama vrže v Drino.

3.

HNP, št. 194: Mati ne preživi slovesa od desetih sinov.

4.

Vuk Karadžić, Srpske narodne pjesme, Beograd 1932, št. 732: Deseto hčer Janjo odnese vila na konju.

5.

Vuk Karadžić, Srpske narodne pjesme, Beograd 1932, št. 740: Starejši sinovi prinesejo materi vsak svojo jaknico, najmlajši plenice. Mati jim da konja, najmlajšemu dekle.

6.

Sbornik za narodni umotvorenija 42, Sofija 1936, št. 206. Deseto deklico prepustijo v zibelki usodi, hrani jo krava. Bolgarska pesem.

Summary

The Tenth Child in Folk Tradition³⁸

According to the Slavic, the Irish and the Baltic traditions, the ninth, tenth, twelfth, thirteenth child of the same sex was either a deity, a demonic creature, a clairvoyant or a wizard, yet simultaneously also a victim – a tithe destined for a certain deity. In Slavic, especially Slovene, folk-songs, the tenth daughter or the tenth brother has to roam the world. In certain variants she is fetched by the white lady – Death, Virgin Mary or a fairy, in short, a mythological creature who decides upon birth and death.

With the exception of Ireland, the motif of the tenth child remained fairly unnoticed elsewhere in Europe. In Slovenia, however, it evoked interest already in the 19th century. Josip Pajek wrote the following: *If a mother bears ten sons in a row, with no daughter in between, the tenth brother is of no sane mind, and runs away from home. Even if he had been served hand on foot elsewhere, he would have been compelled to continue roaming. Should a person fail to give alms to a tenth brother this would be considered a mortal sin. I remember well that such a tenth brother used to visit our house, bending his fingers in a funny manner. The index fingers of both hands would bend the middle finger on each hand backwards, on both hands at the same time. He never walked slowly, always ran. Such a tenth brother, called 'Juzek', that is Jožek, still roams in Slovenske Gorice and Mursko polje. If addressed as a swine shepherd, he promptly answers: 'How could I tend swines? Don't you see that I am a priest?'*

In the folk songs about the tenth daughter, she is the only one among the harvesters, who greeted Maria. Therefore she is the only one who notices and recognizes her. Maria presents her with a golden ring which symbolizes the allegiance to the giver of the ring. It is obvious that the tenth sister is destined to be with Maria, or at least is closely connected with her.

When the German translation of Irish fairy-tales was published in 1956 (*Diarmuid mit dem roten Bart*, Eisenach & Kassel 1956) Niko Kuret was the first to draw attention to the Irish heritage about the tenth child. Kuret concludes that these similarities can be explained only by oral or literary connection. He explains the name Daechma(dh) as an ordinal number: *the tenth; as a noun it denotes a tithe*. Kuret continues: *If we talk about Daechma, however, to whom should be sacrificed a tithe, this denotes a person, probably a (female) deity.*

Dušan Ludvik, who like Kuret connects the phenomenon of the tenth child in our heritage with the Irish narrative tradition, explains the Irish notion of daechma, daechmadh as an ordinal number deriving from the Old Irish deich- (Old Cymric dec), meaning 'ten'; as a feminine noun it corresponds to the Slovene word 'desetina' (tithe). The explanation of the notion 'daechma-', 'daechmadh' as wandering around the world, in fact being in exile, already seems to be the final phase in the development of this notion's meaning. Dušan Ludvik strongly emphasizes the moment of offering the tithe, stressing the fact that a long time ago the tithe consisted of humans. This is further corroborated by the fact that Leinster, a county in Ireland, gave one third of its children to St. Patrick; there is even a hill named Daechmadhe, which is explained by D. Ludvik as 'the tithe hill.' He interprets the connection between the Irish and the Slovene traditions about the tithe as the influence of Irish missionaries in the territory of present-day Slovenia. In Irish folk tradition the human tithe was linked with St. Patrick and the Leinster county. This county was the home of Columban, an Irish missionary who towards the end of the 6th century preached the Christian doctrine in Burgundy, and after 610 among the Alemanni living around Lake Constance in present-day Germany. Gal (Gallus), one of his disciples, who stayed on among the Alemanns after Columban's departure, was likewise Irish.

In his study Erich Seemann drew attention to ballads from the Kočevje region which sang about the tenth daughter. He tried to place these songs within a given historic and cultural con-

³⁸ The article is in shorter English version published in *Studia mythologica Slavica* 3, Ljubljana – Udine 2001, p. 75–88.

text, concluding that the phenomenon of the tenth child could have a counterpart in European tradition about the seventh child of the same sex who, according to folk beliefs, was a demonic creature, an incubus, a werewolf, a soothsayer or a healer.

Irish researchers, who saw the etymological development of the name of the deity to which the tenth brother was fated in the word fate, had a similar explanation. As early as 1890 Jeremiah Curtin writes: *Diachbha*, 'divinity', or the working of a power outside of us in shaping the careers of men, fate. *Diachbha*; 'divinity', 'fate'. Later on they emphasized the etymological origin of the word in the expression of 'tithe'. William Larminie, for instance, writes in his note to the story 'The King who had twelve sons' the following: *The Djachwi, I am not sure that this word is anything more than daechmhadh, a tithe, which has been turned into a person, the meaning being forgotten. After the briefly told Andromeda episode, the story takes a quite novel turn. Its resemblance in structure as is the case with some of the other stories, to many a modern novel is very apparent.* (W. Larminie, *West Irish Folk Tales and Romances*, 1893, 196-201, reprint: 1972).

According to Irish sources the tenth, the twelfth or the thirteenth child of the same sex belonged to the deity named Deachaoín, perhaps the deity of birth and death, the goddess of fate. The fact that in Gorenjsko the tenth brother is called *rojenjak* and the tenth daughter *rojenica* (one of the Fates) seems to stress this connection as well.

The notions in European tradition that the seventh child of the same sex could heal certain sicknesses were especially alive during certain periods, for instance during Ember Days, on Good Friday, on Thursdays. In France such miraculous healers were called 'marcou', after St. Marcolf who was able to cure scrofula, and were said to wear a sign of the lily on one part of their bodies. In Swedish such a person was called 'tordagsdoktor', especially if born on a Thursday. Danes believed that the seventh brother, if born on July 7 at seven o'clock, was wiser than Solomon.

Radoslav Katičić, and afterwards also Vitomir Belaj, included the character of the tenth child as well as the ninth brother in the Slavic and Baltic heritage in his research on Slavic fertility rituals, or the pre-Slavic myth about the duel between the thunder god and the dragon. Both have ascertained that this motif appeared in the Slavic as well as the Baltic tradition. A Russian ballad, for instance, speaks about the incestuous relation between a sister and her ninth brother. The brother leaves home to roam around, meets a girl and invites her to join him on horseback. After their union they find out that they are brother and sister. A similar fate awaits Jagoda in a Croatian song: Jagoda has nine brothers and Radojica, the tenth, 'unborn' brother. She marries him, and on their wedding day rain starts to pour and thunder sounds. In another Croatian song, Mare – a girl with nine brothers who are hunters and goldsmiths – meets Ivo on horseback. Ivo is the tenth brother who has returned home, and Mare is his sister.

Also this Latvian short song 'daina' mentions brothers who after the wedding ascertain that the groom is not suitable for their sister and kill him. Baltic songs also speak about the nine sons of Perkun, who has ten sons, nine of them make thunders and lightnings etc. Their tenth brother is given as a tithe, so he leaves to roam the world. Upon his return an incestuous relation takes place. Another *daina* sings that Meseć (the moon) leads Sončica (female sun) into the first spring. The next *daina* reveals that the moon walks by himself, and falls in love with Zarjica (dawn). Because of his infidelity to Sončica, Perkun becomes angry and chops the moon with his sword. Perkun's children therefore appear as celestial bodies in this song.

According to this material Perun, the highest Slavic and Baltic deity, appears to have ten or nine sons and a daughter. An incestual relationship, considered divine and sacred, ensues between the daughter and the tenth or the ninth son. R. Katičić and V. Belaj have established that the character of the tenth brother has not been imported from Ireland; Slavic traditions, Baltic and Irish parallels, as well as the broader European tradition, all testify to the Indo-European origin, and great age of the myth about the tenth brother who leaves home to roam the world, returns to his father's (Perun's) home, and marries his sister. The motif of the tenth brother who leaves to roam the world and the motif of sacred marriage (hierogamy) are thus closely connected in the myth. The tenth brother, Jurij, is a son of Perun, he marries his sister, and this hierogamy enables

another cycle of renewal. In Perun's (Jurij's) myth the same story – as later in a shortened and profanized folk heritage – takes place in the realm of the gods.

The tenth brother in reality personifies the tithe, an offering; in a symbolical manner also in the cosmological myth or the fertility ritual. According to these folk songs about the tenth brother, Zeleni Jurij, a child of Perun, who roams the world and in a field meets his sister – who, in some variants, is also the tenth child – are a fragment of a cosmological myth or song sung at a certain time of the year in order to invoke fertility in nature. There is therefore a close connection between both couples, between Perun and Mokoš, and Jurij and Marjetica. The tenth brother and the tenth sister in folk songs are the tithe sacrificed to both deities, or else they themselves personify the deities.